

GEÇ OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SAVAŞ: KARA FATMA(LAR)

Zeynep Kutluata

Kadın savaşçılar, geçmişte ve günümüzde istisna olarak karşımıza çıkarlar. Bu makalede, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin çeşitli dönemlerinde kadınların savaşta yer almasına ilişkin olarak kurulan söylemlerin analizi üzerinden, bu istisnanın anlamı ve içeriği üzerine yoğunlaşmaya çalışılacaktır. Makale boyunca, 1806'nın, Kırım Savaşı'nın, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ve Milli Mücadele Dönemi'nin Kara Fatma(lar)'ı üzerine yoğunlaşıyor. Kara Fatma(lar)'a ilişkin söylem savaşları bugün hala devam etmektedir. Bu nedenle, Kara Fatma(lar), yalnızca geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemindeki toplumsal cinsiyet sistemini anlamak için değil, güncel politikaların toplumsal cinsiyetle ilgili meselelere ilişkin farklı konumlanışlarını anlamak için de zengin bir alan oluşturmaktadır.

Giriş

Toplumsal cinsiyet ve savaş arasında, zamana ve koşullara bağlı olarak çeşitli biçimlere bürünen, karmaşık bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi mercek altına almak, kadınların ordu karşısında (ve içinde) edindikleri pozisyonu açığa çıkardığı gibi, aynı zamanda, milliyetçilik, militarizm, vatandaşlık ve toplumsal cinsiyete ilişkin yapıları ve söylemleri görmemize de olanak sağlar. Bu yapı ve söylemler içinde, kadın savaşçılar, genellikle, bir "istisna" olarak karşımıza çıkarlar. Milli mücadelenin kadın kahramanları olan Kara Fatma(lar) da, genellikle milliyetçi söylem içinde şekillenen istisnalardan biridir.

Makale çerçevesinde, ağırlıklı olarak, Kara Fatma(lar)'ın milliyetçi çerçeve içinde nasıl anlamlandırıldığı üzerine yoğunlaşmaya çalışılacaktır. Kara Fatma(lar) hangi dönemlerde nasıl temsil edildi? Neden bu temsiliyete ihtiyaç duyuldu? Temsiliyet biçimi savaşa ilişkin geleneksel ataerkil rollere meydan okudu mu? Yoksa geleneksel rolleri yeniden mi üretti? Bu makalede, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin çeşitli dönemlerinde kadınların savaşta yer almasına ilişkin olarak kurulan söylemleri analiz etmek üzere, 1806'nın, Kırım Savaşı'nın, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ve Milli Mücadele Dönemi'nin Kara Fatma(lar)'ı üzerine yoğunlaşıyor.

Makale boyunca temel olarak iki hat vurgulanmaya çalışılacaktır. İlk olarak Kara Fatma “teriminin” Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti içinde nerelerde karşımıza çıktığı, ikinci olarak da modernizm ve milliyetçiliğin yükseldiği, ulus devletleşme sürecinin başladığı dönemlerde Kara Fatma ‘kimliğinin’ nasıl kurgulandığı egemen milliyetçi/militarist/ataerkil... ideoloji tarafından nasıl manipüle edildiği anlaşılmasına çalışılacaktır.

Kara Fatma Bir Kürt Çetesi’nin Başında (1806)

Bu çalışma çerçevesinde Kara Fatma’ya ilişkin ulaşılan ilk belge 1806 tarihlidir (BOA HAT 102/4044-C 29.7.1220). Trabzon sancak beyi Tayyar Mahmut Paşa saraya yazdığı mektupta Kara Fatma çetesine karşı yürüttüğü faaliyetler konusunda sultanı bilgilendirir. Bu mektuba göre Kara Fatma bir Kürt aşiretine mensuptur, aşiret reisinin karısıdır, yetmiş seksen kişilik bir Kürt çetesinin başındadır ve Amasya sancağı sınırında ve civarında hırsızlık yapmaktadır. Daha önce Bozok Sancağı Mutasararı Süleyman Bey tarafından yakalanmış ve çalmış olduğu mallara karşılık kendisinden altı bin kuruş alınmıştır. Sonrasında bir Müslümanı öldürmüş ve parasını çalmıştır. Kara Fatma ve çetesi bölgede huzursuzluk yaratmaktadır. Tayyar Mahmut Paşa atlılarını göndererek çeteyi ve Kara Fatma’yı yakalar, mallarına el koyar ve kadının da onayı ile Kara Fatma’yı, örnek olsun diye, nehirde boğmaya karar verir. Tayyar Mahmut Paşa, bu olayla ilgili sarayı bilgilendirme gereği duyduğunu, olayın kendisinin Kürt aşiretlerine saldırıyor, yağma yapıyormuş gibi saraya iletilebileceğini, oysa olayın aslının yukarıda bahsedildiği şekilde cereyan ettiğini belirtir.

Bu metinde Kara Fatma şu kelimelerle tarif edilir: “...Ektrad taifesinden bir aşiret beyi avratı Kara Fatma nam bir melune...”, “avrat-ı merkume”, “merkume-i melune”, “misüllü kafiye”. Buradan, Kara Fatma’nın bahsi geçen kadının gerçek adı olmayabileceği, lakab olabileceği ihtimali göz önüne alınabilir. “Melune”, “merkume”, “kafiye” gibi kullanımlar ise, metin boyunca Kara Fatma’nın Müslümanların mallarını gasp ettiğinin özellikle vurgulandığı da göz önüne alındığında, 19. yy. Osmanlı dünyasındaki ‘kafirler’in kim olabileceği sorusunu gündeme getirebilir. Her ne kadar bu kullanımlar eşkiyalık yapan Müslüman bir kadına da “eşkiyalığından” ötürü yöneltilebilecek olsa ve yalnızca bu kullanımlardan yola çıkarak yapılacak tahmin güçlü kanıtlardan yoksun olsa da, Kara Fatma’nın, Osmanlı dünyasında “kâfir” olarak nitelendirilen Yezidi aşiretlerinden birine mensup olup olmadığı akılda tutulabilecek ihtimallerden biri olarak görülebilir.

Tayyar Mahmud Paşa’nın saraya gönderdiği bu mektupla ilgili olarak vurgulanabilecek önemli noktalardan birisi de, mektupta Kara Fatma’nın, bir kadın olarak eşkiya çetesinin

başında yer almasına, hırsızlık yapmasına ve silah kullanmasına dair hiçbir şaşkınlık ya da olağanüstülük ifadesinin yer almamasıdır. Tayyar Mahmud Paşa daha çok kendisi ile ilgili yapılacak bir dedikodunun önüne geçmek ve sarayı bahsi geçen bu olayla ilgili olarak ‘doğru’ bilgilendirmek amacındadır ve Kara Fatma da var olan senaryonun içindeki ‘sıradan’ bir ‘düzen bozucudur’; cinsiyeti özel olarak ön plana çıkarılmaz. Yine yalnızca bir belge üzerinden genelleme yapmanın sakıncalarını göz önünde bulundurarak, bugünden baktığımızda bize sıradışı gibi görünen bu durumun, 1806 itibarıyla Osmanlı saray yazışmalarında sıradan bir olay olarak aktarılması dikkate alınması gereken bir durumdur.

Aynı şekilde göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta da, Kara Fatma’nın aşiret liderinin eşi olması ve 70-80 kişilik bir gruba liderlik yapmasıdır. Kara Fatma’nın pozisyonun mensubu olduğu Kürt aşireti tarafından nasıl algılandığı, sıradan bir duruma mı yoksa sıradışı bir duruma mı karşılık geldiği, eldeki kaynaklar göz önüne alındığında, şu an itibarıyla cevaplanması neredeyse imkânsız, ama akılda tutulması gereken önemli bir sorudur.

19. yüzyıl başında Osmanlı dünyasında, gerek saray çevresinde, gerekse aşiret yaşantısında kadınların lider pozisyonunda yer alıp almadığı, aldıkları durumların ne tür sıradanlığa ve sıradışılığa karşılık geldiği, şu ana kadar yapılan çalışmalar itibarıyla tam olarak bilinmiyor. Özellikle aşiret yaşantısına ilişkin veriler oldukça kısıtlı. Oysa bu tür bilgiler modernizm öncesi ya da modernizme geçiş sürecindeki toplumsal cinsiyet sistemi ile ilgili veriler sağlayabilir. En azından yukarıda bahsedilen belge etrafında sorulan sorular düşünüldüğünde, modernizmin sunduğu ‘yeni’ toplumsal cinsiyet sistemi ile kadın erkek eşitliğini, önceki dönemlere kıyasla, daha iyi bir seviyeye getirdiği iddiasının geçerliliğinin test edilebileceği vakalar açığa çıkarabilir.

Kırım Savaşı’na Katılan Kara Fatma (1854)

Kırım Savaşı’na katılan Kara Fatma ile ilgili bilgilere Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden ulaşılan belgelerden, Kırım Savaşı döneminde ya da o dönem hakkında yazılmış Osmanlı kaynaklarından ve dönemin Batı basınından ulaşıyoruz.¹

Kırım Savaşı, Osmanlı’nın Batı’dan yoğun destek aldığı bir savaştır. Savaş sırasında Batılı asker ve bürokratların

yanı sıra, basın da İstanbul'da bulunmaktadır. Kara Fatma ile ilgili haberler bu dönemde Batı gazetelerinde yer almıştır.

Illustrated London News'da 22 Nisan 1854'te, 22 Haziran 1854'te ve 1 Temmuz 1854'te olmak üzere Kara Fatma hakkında üç yazıya yer verilmiştir. Osmanlı ordusuna danışmanlık yapan İngiliz subay Slade'in 1867 yazdığı *Turkey and the Crimean War* adlı kitabında da Kara Fatma'dan bahsedilmektedir. 1867'de basılan *Le Tour de Monde* ve 1881'de basılan *Das Frauenleben der Erde* adlı kitaplar Kara Fatma söz etmektedir. *New York Times*'da ise 8 Kasım 1887'de Kara Fatma'ya yer verilmiştir.

Bu yazılardan takip edilebildiği kadarıyla, Kara Fatma, Kırım Savaşı döneminde, savaşa Osmanlıların yanında katılmak üzere yaklaşık üç yüz Kürt atlısının başında İstanbul'a gelmiştir. Yaklaşık dört bin atlı kapasitesine sahip, Kilikya, Maraş'ta yerleşik bir Kürt aşiretinin başındadır. Aşireti, Osmanlı devletinin tam olarak kontrolü altında olmayan 'başbozuk' aşiretlerden biridir. Kara Fatma'nın aşireti, Kırım Savaşında, Müslüman olmayan bir devlete karşı savaşılmasının da etkisiyle Osmanlı'nın yanında, savaşa katılmaya karar vermiştir.

Kendisinden Kara Fatma olarak bahsedilse de gerçek adının Kara Fatma olup olmadığı bilinmemektedir. Kara Fatma'nın yanı sıra, "Kara Güzel", "Fatima Hatun", *Black Princess* gibi adlar da kullanılmaktadır. Batılı gazetelerden anlaşıldığı üzere, Kara Fatma ve beraberindeki atlılar İstanbul'daki Batılılar için oldukça etkili bir görüntü oluşturmuştur. Bu gazetelerde tasvir edildiği (ve çizildiği) üzere, Kara Fatma, ata biniş şekli, kıyafeti ve yüz ifadesi ile tamamen erkek görüntüsüne sahiptir; yaşlıdır, teni siyahtır ve ufak tefektir; kendisine, yine kendisi gibi erkek kıyafetleri içinde iki cariye ve erkek kardeşi eşlik etmektedir. Yanında atlıların yanısıra büyük çuvallar taşıyan katır ve develer de yer almaktadır. Tüm bu görüntünün içinde Batı için en ilgi çekici olan Kara Fatma'nın yüzünün açık olmasıdır. Hatta *Illustrated London News*'ta 1 Temmuz 1854'te yayımlanan makalede Kara Fatma'nın, yüzlerini örterek kendilerini eve kapatan Osmanlı kadınlarını eleştirdiği, bu tür geleneklerin artık eskimiş olduğunu, kadınların yapması gereken şeyin Ruslara karşı yürütülen bu kutsal savaşta kocalarını izlemek ve onlara destek olmak olduğunu söylediğini yazar.

Kara Fatma'nın Kırım Savaşı'na niye katıldığı ile ilgili olarak çeşitli söylentiler de gazetelerde yer alır. Bu söylentilere göre, Kara Fatma'nın kocası hapidedir ve Kara Fatma Sultan'a bağlılığını göstermek ve kocasını kurtarmak için savaşa katılmaktadır.

Osmanlı kaynaklarından edinilen bilgiler de Batı basınında yer alan bilgileri doğrulamakta ve Kara Fatma'nın Osmanlı Devleti nezdinde nasıl değerlendirildiğine dair ipuçları vermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki 4 Ekim 1854 tarihli bir belgede (BOA.İ.DH.308/19650) Kara Fatma'ya Kırım Savaşı'nda sunduğu katkılardan dolayı verilen madalyondan bahsedilir. Bu belgeye göre, Cerid Aşireti'ne mensup Kara Fatma Sultan tarafından altın madalya ile ödüllendirilir. Kara Fatma'ya verilen madalyon yeni basılan bir madalyondur ve Sultan, kendisine verilmeden önce madalyonu görmek ister. Belgeden madalyonun sadece Kara Fatma'ya verilmek üzere mi yoksa Kırım Savaşı'na katılan herkese verilmek üzere mi basıldığını öğrenemiyoruz. Ancak, Abdülhamid döneminde kadınlara verilmek üzere hazırlanan *Şefkat Nişanı*'ndan çok daha önce de bir kadına madalya verildiğini öğreniyoruz. *Şefkat Nişanı*, Abdülhamid döneminde, vatanı, milleti ve devletinin faydası için çalışan, savaşa ya da herhangi bir felaket kurbanlarına yardım eden kadınlara verilmek üzerine hazırlanmıştır (Ethem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi* 261). Kara Fatma ise savaş kurbanlarına 'yardımlarından' dolayı değil, bizzat savaş kahramanı olarak ödüllendirilmiştir. Bu ödüllendirmenin gerekçeleri üzerine şu tür yorumlar yapılabilir: İlk olarak, Kara Fatma'nın bir kadın olarak savaşa katılması, savaşta gösterdiği başarı ve cesaret sıradışı bir durum olarak değerlendirilmiş ve kendisi ödüllendirilmek istenmiş olabilir. Devamında, madalyon, kadınların savaşa katılması yönünde bir teşvik olarak da okunabilir. İkinci ve oldukça kuvvetli bir gerekçe de, Kara Fatma'nın aynı zamanda Cerid Aşireti'ni temsil ediyor olması ile alakalı görünüyör. Kara Fatma'ya madalya verilmesi, dönemin merkezleşme politikaları ve aşiretlerle ilişkilerini düzenleme çabası çerçevesinde de düşünülmelidir. Bir üçüncü gerekçe de Batı'nın Kara Fatma'ya gösterdiği yoğun ilgi ile ilişkilendirilebilir. Batı basınında Kara Fatma'nın savaşa katılan peçesiz Müslüman bir kadın olarak ilgi toplaması, Kara Fatma'nın ödüllendirilmesine vesile olmuş olabilir.

Kara Fatma ile ilgili olarak ulaşılan 8 Rebiülevvel 1280 (23 Ağustos 1863) tarihli bir diğer belgeden (BOA.İ.MVL.22276 lef 2) de Kara Fatma'ya madalya verilmesinin yanı sıra düzenli olarak da maaş bağlandığını öğreniyoruz. İki erkek kardeşi ile birlikte savaşa katılan Kara Fatma'nın kardeşlerinden biri savaşta ölür, diğeri yaralanır. Kara Fatma, saraydan, maaşına zam yapılmasını ve ödediği vergiden muaf tutulmasını talep eder. Maaşına 100 kuruş zam yapılır; ancak vergiden muaf tutulma talebi geri çevrilir. Sarayın Kara Fatma ile resmi olarak ilişkiye geçtiğine dair bir başka veriye de Ahmed Cevdet'in *Ma'ruzat*'ında² rastlıyoruz. Ahmed Cevdet'ten öğrendiğimize göre Kara Fatma Cerid aşiretinin bir oymağının kethüdasıdır. Yani, saray ve aşiret arasındaki resmi ilişki bir kadın aracılığıyla kurulmaktadır.³

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndaki Kara Fatma

20 Temmuz 1329'da (1913) *Kadınlar Dünyası* Kara Fatma'yı kapağına taşır. Kapakta Kırım Savaşı döneminde çizilmiş olan resim kullanılır ve derginin içinde de Kara Fatma'yı tanıtan bir yazı yer alır. Kapakta kullanılan resim Kırım Savaşı'nda kullanılan resim olmasına rağmen, yazıda Kara Fatma'nın hangi savaşa katıldığı belirtilmez. Ancak yazıdaki hikaye Aziziye Tabyası'nda geçmektedir ve Aziziye Kırım Savaşı'nın değil 77-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın savaş alanına dahildir. Ayrıca yazıda anlatılan Kara Fatma, Maraşlı değil, Malatya, Aladağlı'dır. Bu araştırma çerçevesinde Osmanlı Rus Savaşı'na katılan Kara Fatma ile ilgili başka bir kaynağa rastlanmamıştır, dolayısıyla Kırım Savaşı'nda olduğu kadar net bir biçimde Osmanlı Rus Savaşı'nda yer almış bir Kara Fatma'dan söz etmek mümkün değildir. Ancak *Kadınlar Dünyası*'nda yer alan yazı çerçevesinde, Kara Fatma nezdinde, savaşa katılan kadınlar hakkında bir mit olduğu ve bu mitin de dönemin feminizm(ler)i içinde belirli bir yer bulduğu iddia edilebilir.

Kadınlar Dünyası'nda yer alan Kara Fatma hakkındaki yazıya geçmeden önce, derginin politik duruşu hakkında kısa bir bilgilendirmede bulunmak, Kara Fatma'nın derginin politik çerçevesinde nereye oturduğu ya da oturtulmaya çalışıldığını görmek açısından faydalı olabilir.⁴

Kadınlar Dünyası feminizminin, liberal, eşitlikçi ve modernist talepleri dile getirmesi bağlamında Batı'da birinci dalga feminizm olarak adlandırılan, dönemin feminist anlayışına denk düştüğü söylenebilir. *Kadınlar Dünyası*, 1913–1921 yılları arasında İstanbul'da yayınlandı. Yayınlandığı dönem içinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük görüşlerine, dönemin hâkim siyasi iklimine de bağlı olarak farklılık göstermek suretiyle yer verdi; ancak dergi modernleşme çizgisini hiçbir zaman kaybetmedi. Derginin sayfalarında 1913'te Kara Fatma'ya yer verme "ihtiyacı" nı da dönemin politik ortamı ve derginin modernist ve feminist çizgisi bağlamında değerlendirmek gerekir.

Vatanın ve milletin savunulması gerektiği fikri, özellikle de Balkan Savaşları'ndaki yenilgilerin etkisiyle, dergide ön plana çıkarılan konulardan biriydi.⁵ Kadınlar, hem bizzat vatanı ve milleti savunanlar olarak, hem de vatan ve milleti savunanların anneleri olarak, milletin vazgeçilmez bir parçası olarak konumlandırılıyordu. Annelik, milletin temel unsuru olan aile ile birlikte gündeme taşınıyordu. Ve vurgulanan temel nokta da milletin özgür olabilmesi için o milletin kadınlarının da özgür olmasının şart olduğu fikri idi.⁶

Kadınlar Dünyası, "Kadınların harbede dahi erkekler gibi ifa-yı vazifeye hazır oldukları, emre amade oldukları..." nı ("Harb-i Umumi ve Kadınlar", *Kadınlar Dünyası*, 161 (17 Kanun-i Sani 1330): 2, Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* içinde 80) vurgulayarak kadınların savaşa katılmalarını teşvik ediyor, bu dolayısıyla da vatandaş olarak erkeklerle eşit statüde yer

almaları gerektiğini savunuyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında dergi yayınına ara vermiş, dergi çalışanları gönüllü olarak savaşa katılmıştı, çoğu savaşta hemşire olarak almıştı.

Kara Fatma yukarıda kabaca bahsedilen politik çerçeve içinde okuyuculara tanıtıldı. Kara Fatma, toplum içinde erkeklerle eşit bir şekilde yer alabilen, hatta en zor işleri bile başarı ile yerine getirebilen kadınları temsil ediyordu. Ordu kurum olarak ve ulusu korumak da pozisyon olarak erildi ve *Kadınlar Dünyası* da bu eril alanı hedef alıyordu ve kadınlara burayı işaret ediyordu. ‘Gelişme’ kadınlar için meclise girmek, hâkim olmak, yönetici olmak ve bütün bunların sonucunda da orduda yer almak anlamına geliyordu:

Bu suretle beşeriyet, azim bir nefes daha kazanacak, meclis-i mebusan kürsülerinde kadın sesleri işitilecek; mahkemelerde, belediyelerde kadınlar da bulunacak, onlardan da vali, mutassarrıf, kaymakam olacaktır. Bunun neticesi olarak her şey değişecek; ordularda Jeanne D’Arc gibi Kara Fatmalar gibi seci’ kumandanlar, dava vekilleri, fabrikatörler, ameleler velhasıl her işte kadınlar da bulunacak!!! (S. Naciye, Sultan Ahmed, “Evrak-ı Varide: Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler?, Ne İstiyorlar?”, *Kadınlar Dünyası* 7, (10 Nisan 1329):3, Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* içinde, 307)

Kara Fatma, *Kadınlar Dünyası*’nda “Osmanlı Kadınlığında Cevher-i Hamaset” başlığı altında tanıtıldı.⁷ Bu yazıya göre Kara Fatma Aladağlı bir Kürt Beyi’nin “soylu” kızıdır. *Kadınlar Dünyası* Kara Fatma’yı erkeğe benzeyen sıradışı bir kadın olarak değil, erkek kostümleri içinde, gür ve sert bir ses tonuna sahip cesur ve güçlü bir kadın olarak çizer. Kırım Savaşı sırasında Batı basınında kullanılan ve Kara Fatma’nın fiziksel görüntüsü itibariyle sıradışılığına referans olan resim, *Kadınlar Dünyası*’nda şu şekilde tasvir edilir:

Kara Fatma iddiamıza kara değil parlak, dırışan bir delildir. Kara Fatma bir Kürddür. Malatya sancağı mülhakatından Aladağlı’dır ve Aladağ Kürd Beylerinden birinin asil, necip kızıdır. Resminden anlaşıldığı üzere zayıf, orta boylu olup rengi esmer ve gözleri ve kasları siyahtır. Elbisesi erkek elbiselerinin aynıdır. Entari yerine geniş bir şalvar, ceket yerine ise “sarka” tabir olunan bir nevi cepken giyerdi. Sesi erkek sesi gibi gür ve sertti. (*Kadınlar Dünyası*, 100-1, (20 Temmuz 1329): 10)

Kara Fatma’nın görüntüsü ile ilgili olarak vurgulanan en önemli özelliği, yüzünü örtmemesi, yalnızca saçlarını omuzlarına kadar inen bir örtü ile kapatmasıdır.⁸ *Kadınlar Dünyası*’nın modernleşme söylemi içinde ön plana çıkardığı konulardan biri Osmanlı kadınının giyim kuşamıdır. Kıyafetin millileşmesi, bu konuda çalışacak bir derneğin kurulması gibi konular dergide işlenmektedir. Örneğin kıyafetin ‘millileştirilmesinin’ bölgesel farklılıkları ortadan kaldıracığı ve modadaki değişikliklerden kaynaklı harcamaların ortadan kalkacağına öne sürüldüğü yazılara dergide yer veriliyordu. Hatta dönemin ABD’indeki uygulamaya benzer bir şekilde bu konuda bir kanun çıkarılması savunulmuştu. (Serpil Çakır, *Kadınlar Dünyası* 177- 84)

Her ne kadar dernek kurmak konusunda bir adım atılamamışsa da, giyim kuşamın millileşmesi konusunu *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti* programının ilk maddesinde gündeme getirdiler:

Evvela: Ahkâm- celile-i şer'iyemize muvafık, sâde, süsden âzâde iş görebilmeye salih kadınlarımıza mahsus birkaç nev'i kıyafet-i hariciye icad edüp numûneleri hükümete bade-i-arz âzâsı erinde tatbikine baslamak suretiyle ta'amimini temin eyleyecektir. ("Kıyafetimizin Islahı", *Kadınlar Dünyası*, 57, 30 Mayıs 1329: 1). *Osmanlı Kadın Hareketi* içinde. 178)

İdeal giyim, kadınların ince zevkini yansıtmalı, çalışmak için uygun olmalı ve İslami anlayışla uyumlu olmalıydı. Bu gündemin önemli bir parçasını da peçenin kaldırılması oluşturuyordu. Peçe, kadın kimliğinin var olabilmesi için çözülmesi gereken önemli bir problemdi:

Şimdiki kıyafetimizde birşey var; o da dünya ile yüzümüz arasındaki perde... İslah-ı tesettürde, bizi, gulyabaniye benzetmekten ve memlekette ahlaksızlığın şeraitine vasıta olmaktan başka bir faidesi olmayan bu peçenin nazar-ı itibara alınarak kaldırılacağını ümid ederim. Buna mecburuz. (Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Kıyafet-i Hariciye-i Nisvan" *Kadınlar Dünyası*, 70 (12 Temmuz 1329): 12). *Osmanlı Kadın Hareketi* içinde, 179)

Savaş koşullarında Kara Fatma, *Kadınlar Dünyası*'nda, savaşta bir erkek 'gibi' ya da 'kadar' yer alabilecek, peçeden 'kurtulmuş' modern bir kadındır. Modernleşmenin, bu bağlamda da kadınların kamusal hayata katılımının vurgulandığı bu söylem her ne kadar 'millileşme'yi içinde barındırsa da, bugün anladığımız anlamda Türk milliyetçiliğine tam olarak denk düşmemektedir. Kara Fatma'nın Kürt olması, dönemin millileşme söylemi tarafından dışlanmasına değil; içselleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Her ne kadar *Kadınlar Dünyası* dergisinin 'millileşme' söyleminin analizini yapmak ve bu bağlamda söz konusu söylemin dönemde hâkim olan Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük gibi görüşlerle ne ölçüde ve nasıl ilişki kurduğuna dair bir tartışma yapmak bu yazının çerçevesini aşmakta ise de, en azından Kara Fatma'nın tanıtıldığı yazı itibarıyla, 'millileşme'nin bugün anladığımız anlamda Türkleşme ile denk düşmediği söylenebilir. Kara Fatma'nın peçe kullanmayan, savaş gibi eril bir alanda erkekler kadar ve hatta onlardan daha başarılı bir şekilde var olan Müslüman bir kadın olması, *Kadınlar Dünyası* için desteklenmesi, teşvik edilmesi gereken bir kadın modeli olarak sunulması için yeterli görünmektedir.

Kara Fatma ideal bir savaşçı olarak anlatılmaktadır. Hem erkeklığe hem de kadınlığa atfedilen özelliklere sahiptir. Kadınlık ve erkeklik arasında kurduğu bu denge sayesinde hem sert ve güçlü hem de yumuşak ve şefkatlidir:

Tevabii üzerinde son derece nüfuza malik olup 'İbo' namındaki müşaviri bile Kara Fatma'nın hışım ve haşmetinden ihtiraz ederdi. Kara Fatma tab'an cengaver olduğu nisbette de hatırnüvaz, rahim ve şefikti. Ancak onda rahmet ve şefkat lüzumundan fazla değildi. Kara Fatma, şayan-ı merhamet

olanlara rahim, zalim kavilerin zalim ve müthiş düşmanı idi. (*Kadınlar Dünyası*, 100-1, (20 Temmuz 1329): 10)

Yazının başlığında da geçtiği üzere “yiğitlik cevheri”ni kadın ruhu oluşturabilirdi. Yazı, Kara Fatma’nın Aziziye tabyasını nasıl koruduğunu, kurtardığını anlatan bir ‘yiğitlik’ hikâyesi ile biter.⁹ Bu hikâyeye göre, Rus ordusu Erzurum’a saldırdığında Kara Fatma beraberindeki Kürt savaşçılarla Aziziye tabyasında savunma durumundadır. Bu “İslam validesi” askerlerin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamakta, yaralarını sarmakta ve yaralıları hastaneye taşımaktadır. Kara Fatma’nın “İslam validesi” olarak anılması hem dönemin ‘millileşme’ sürecinde İslama yapılan vurgu açısından, hem de eril bir pozisyon olan ‘savaşçılığa’ bir kadının dâhil olması durumunda tamamiyle dışıl bir kimliğin, anneliğin dâhil edilmesi açısından kritiktir. Kara Fatma büyük “İslam validesi” ilan edildiğinde, kahramanlığı ile birlikte fedakârlığı da vurgu alır.

Kara Fatma, çocukları tehlikede olduğunda onları korumak üzere kahramanlaşan bir kadındır. Yazı da bir kahramanlık öyküsüyle sonlanır. Ruslar, Aziziye’yi savaşarak ele geçiremeyeceklerini anladıklarında tuzak kurarlar. Bir geceyarısı gizlice kampa giren bir Rus askeri, Osmanlı askerlerinin kaldığı koğuştaki lambayı ateş ederek söndürür. Düşman saldırısına uğradığını zanneden askerler ateş etmeye başlarlar ve karanlıkta birbirlerini vururlar, Ruslar da bu şekilde tabyayı ele geçirir. Bu saldırı ve yenilgi karşısında Kara Fatma Erzurum’a gider her yaştan insanı toplar ve Aziziye’ye saldırır. Erzurumluların elinde tüfek değil, baltalar satırlar vardır, ancak kendilerine yönelen kurşunlar karşısında yılmazlar ve Rusları öldürerek tabyayı ele geçirirler.

Milli Mücadele’ye Katılan Kara Fatma¹⁰

Milli Mücadele içinde kadın savaşçılar belirli dönemlerde belirli politik çerçevelerle gündeme gelir: Ayşe Hanım, Asker Samime Hanım, Nazife Kadın, Tayyar Rahmiye, Zeynep Hanım, Gördesli Makbule, Hatice Hanım... ve Kara Fatmalar (Fatma Seher, Tarsuslu Kara Fatma, Fatma Özişçi, Kara Fatma Şimşek).

Kara Fatma(lar)ın Milli Mücadele anlatıları içinde yukarıda bahsedilen tarihi de bir anlamda arkasına alarak bir *genre* oluşturduğunu söylemek mümkün.

Fatma Seher, Milli Mücadele’de yer alan Kara Fatmalardan en bilinenidir. 1922’de *Yeni İnci* dergisinde bir gazetecenin Kara Fatma izlenimlerini anlattığı yazı ve daha sonra 1944’te yayınlanan anıları, Kara Fatma’nın savaşa bir kadın olarak nasıl katıldığı, bu katılımın dönemin milliyetçi ve militarist söylemi içinde nasıl şekillendiğine dair veri sunmaktadır.

1922'de *Yeni İnci*'de yayımlanan bir makale ile Kara Fatma (Seher) tanıtılır. Makale İzmit'te Kara Fatma ile röportaj yapan bir gazeteci tarafından kaleme alınmıştır (H. M. "Kahraman Bir Mücahidemiz Fatma Hanım"). Yazara göre Fatma Hanım'ın savaşta yer alması, Türk kadınının kahramanlar yetiştirecek anneler olmasının yanı sıra, belki de ötesinde, kendilerinin bizzat kahraman olabileceğinin somut bir kanıtıdır:

Bu fedakâr valide, Türk kadınının yalnız kahramanlar yetiştirmekle kalmadığını ve icab ederse bir dişi arslan gibi bizzat yurdunu müdafaa edebileceğini de ispat etmiştir. (H. M. "Kahraman Bir Mücahidemiz Fatma Hanım," 9)

Fatma Seher¹¹, Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızı, Binbaşı Derviş Efendi'nin karısıdır. Kocasının ölümünün ardından Edirne'den ayrılmıştır. İzmit cephesinde savaşmaktadır. Kara Fatma

"intikam taburunda" gönüllü olarak çarpışan oğlu ve kardeşi ile birlikte yer almaktadır. Röportaj yapıldığı sırada İzmit karargâh kumandanıdır. Yazar, Fatma Seher'in yaptıklarının bir erkeğin yapabileceklerinden daha cesurca olduğunu belirtir. Fatma Seher bir 'yiğit'in görüntüsüne sahip bir 'Anadolu' kadınıdır ve görüntüdeki bu 'çelişki', görenleri hayrete düşürmektedir. Ancak, yaşanan hayretin ardından, Kara Fatma'yı görenler, onunla aynı 'millet'e ve 'ırkı'a mensup olmaktan gurur

duyarlar. Kara Fatma Türk milletinin ve ırkının büyüklüğünün göstergesidir.

Yazar, yazı boyunca Kara Fatma'nın asker ve kadın olması arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaya çabalar. Burada başvurduğu iki nokta vardır. İlki, Kara Fatma milletin kahramanıdır, kadınlardan 'bile' kahramanlar yaratabilen bir milletin gücünü simgelemektedir. Türk ulusu, yani ulusal kimliği, kadın olmaktan, yani cinsel kimliğinden kaynaklanan 'eksikliği' tamamlamaktadır.¹²

İkinci olarak da, Kara Fatma'nın bir anne olduğu vurgulanmaktadır. Annelik, tanımı gereği, kendini adama arzusunu ve bu arzunun sahip olduğu kutsallığı içerir. Anne, kendini çocuklarına adayan cinselliğinden arınmış bir kadındır. Dolayısıyla Kara Fatma, milliyetçilikle yoğrulmuş annelik tanımı içerisinde, ulusun çocuklarını korumak için savaşan bir annedir. Ancak şunu da akılda tutmak gerekir ki, anneliğin ve ailenin geleneksel tanımında, her ne kadar anneler çocukların koruyucusu ise de, ailenin asıl koruyucusu babadır, anneler babanın yokluğunda bu görevi devralırlar. Yani, ailenin erkek üyelerinin yokluğunda ya da güçten düştüğünde onların yerini alırlar. Dolayısıyla Kara Fatma'nın bir ana gibi savaşa katılması, aynı zamanda ulusun gücünün tükendiği, eldeki kaynakların

tümünün kullanıldığının bir göstergesi olarak da okunabilir. Ve bu şefkatli anne, iş başa düştüğünde ulusunu en sert biçimde savunur.¹³

Yazıdaki bir diğer önemli vurgu noktasını da, yukarıda bahsedildiği üzere ulusu kurtarmak

için kadınların 'bile' seferber olduğu bir durumda, Kara Fatma'nın asker kaçakları, 'erkekler' karşısındaki rolü oluşturmaktadır. Kara Fatma savaşa katılan sıradan bir asker değildir, emrinde bir grup asker vardır. Emrindeki askerler, öncesinde Milli Mücadeleye katılmak istemeyen, Kara Fatma sayesinde savaşa katılmaya karar veren erkeklerdir.¹⁴ Bu nokta Kara Fatma'nın yaklaşık yirmi yıl sonra yayımlanacak

anılarında da yoğun bir şekilde yer alacaktır.

Milli Mücadele¹⁵ ile ilgili kahramanlık anlatılarının çoğundakine benzer bir kahramanlık 'anısına' bu yazıda da yer verilir: Kara Fatma İznik cephesinde düşmanın geri püskürtülmesinde etkili olmuştur. Muharebe sırasında göğsünün sağ tarafına bir mermi saplanmış ve Kara Fatma göğsü kan içindeyken düşmana saldırmaya devam etmiştir: "Kara Fatma'nın bütün vücudu düşman kurşunlarının ve şarapnel misketlerinin hatırasıyla doludur. Hiçbir mermi sanki ölümü bu cesur mücahidenin vücuduna getiremedi." (*Kara Fatma İstiklal Harbinde*, 9)

Bu röportajdan 22 yıl sonra 1944'te Fatma Seher'in anıları (*Kara Fatma İstiklal Harbinde*) yayınlanır. Anılarında yazdığı üzere Fatma Seher Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbul'dadır, otuz yaşlarındadır. Ülkenin işgal altında olmasından çok etkilenmiştir. Ancak içinde bulunulan durumdan Atatürk'ün önderliğinde kurtulacağından emindir ve Milli Mücadele'ye katılmak üzere Sivas'a gider. Mustafa Kemal ile görüşmek Fatma Seher için oldukça zor olmuştur, ancak aldığı sert yanıtlara rağmen ısrarcıdır ve sonunda kendisiyle görüşmeyi başarır.

Fatma Seher'in anılarından kendisine Kara Fatma adını Mustafa Kemal'in verdiğini öğreniyoruz. Mustafa Kemal ile Fatma Seher arasında geçtiği iddia edilen konuşma, ulus ile o ulusun kadınları arasındaki anlaşmayı, ilişki biçimini göstermesi açısından kritiktir:

... ayaklarına kapanarak hem gözlerimden yaşlar akıyor, hem de bu aziz vatani kurtaracak sensin, bütün millet senin emrini bekliyor demiştim. Atatürk kendi elleriyle beni yerden kaldırarak alnımdan öperek:

-Adın ne?

-Fatma.

-Sen silah kullanmayı bilir misin?

-Bilirim.

-Ata biner misin?

-Binerim

-Harpten ateşten korkar mısın?

-Muharabe bana düğündür Paşam.

Atatürk bana daha başka şeyler sordu. Cevaplarımdan hoşlanmış olacak ki: Şu dakikada bütün kadınlarımız senin gibi olsa idi Kara Fatma diyerek alnımdan öptü ve işte o dakikadan itibaren adım Kara Fatma kaldı. (*Kara Fatma İstiklal Harbinde 5*)

Kara Fatma¹⁶, Mustafa Kemal'den aldığı mektupla İstanbul'a döner, orada 15 kişilik, erkeklerden oluşan bir çete kurar ve köylüler arasında gizli propaganda yapmak ve onları Milli Mücadele'ye katmak üzere İzmit'e gider.

Fatma Seher'le karşılaşan erkekler onun savaşta yer aldığını öğrendiklerinde Fatma Seher 'kadınlığından' sıyrılır ve 'bacı' olarak Türklüğün koruyuculuğu altına girer: O, Türk milleti için savaşan bir Türk kadınıdır; savaşın erilliğinin kadınlara kapattığı tekinsiz 'er meydanı', milliyetçiliğin referansı ve zırhıyla kadınlara açılır. Fatma Seher, Türk olması sayesinde, 'kadınlığına' gelecek saldırılardan korunur. Bu aynı zamanda Fatma Seher'in de bir kadın olarak Türklüğüne ihanet etmemesini, yani kadınlığını ön plana çıkarmaması anlamına da gelmektedir: O, savaşan erkeklerin 'bacısı' olarak cinselliğinden sıyrılmış bir Türk kadınıdır.¹⁷

Fatma Seher'in anılarında, düşmana karşı savaş kadar hatta belki ondan daha çok vurgulanan konu, yukarıda da bahsedildiği üzere, Milli Mücadele'ye katılmak istemeyen erkeklere, asker kaçaklarına karşı verdiği mücadeledir. Fatma Seher'in bu konuda anlattığı olay yine bir kahramanlık hikâyesidir.¹⁸ Kara Fatma'nın, kadın savaşçı olarak kimliğinin gücünü ve karizmasını ön plana çıkartan bir hikâyedir. Gecenin bir yarısı odasına giren 40 kadar eşkiya karşısında Kara Fatma tüm soğukkanlılığını koruyarak odasına izinsiz girdikleri için sert bir biçimde çıkarır. Oysa 'eşkiyalar', 'kadınlığıyla vatan mücahidi' olan Kara Fatma karşısında mahçub olmuşlar ve kendisine teslim olmaya gelmişlerdir. Kara Fatma Ankara'ya telgraf çeker ve kendi birliğine katılmaları karşılığında affedilmelerini sağlar.

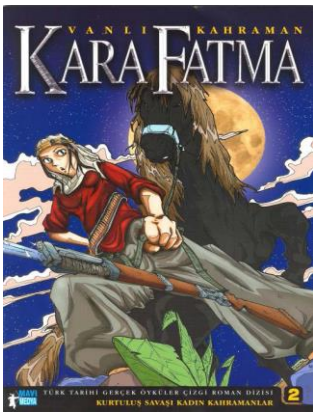
Kara Fatma ve asker kaçakları arasında çizilen bu manzara ile çelişen bir hikâyeye, Halide Edip'in *Türkün Ateşle İmtihanı* eserinde anlatılmaktadır. Her ne kadar hikâyenin kahramanının Fatma Seher olup olmadığı meçhul olsa da, 'resmi' hikâyeye ile çelişen bu anlatı Kara Fatma(lar)ın nasıl bir söylem içine yerleştirilmeye çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir. Asker kaçakları meselesinin Milli Mücadele'nin en kritik konularından biri olduğu düşünüldüğünde, kadın savaşçılara biçilen rollerden birinin de erkek kaçaklara erkekliklerini hatırlatmak olduğu görülebilir.

Halide Edip'in anılarında bahsettiği Fatma Çavuş, savaştan hoşlanmayan, asker kaçaklarına acıyan bir kadındır. Ancak, Fatma Çavuş, komutan tarafından gazetecilere tanıtılmakta, silahlı fotoğrafları çektirilmektedir. Komutan, Fatma Çavuş'u Halide Edip'e tanıtırken de, aslında, benzer bir şekilde Fatma Çavuş'tan yazılarında bahsetmesini istemektedir:

“Ben size bir başka kadın asker tanıtmak isterim. O kadın ulaştırma işlerinin başındaki Fatma Çavuş'tur.” Bunu söylerken geriye çekilmiş bir kadını gösteriyordu.... Yetmiş yaşlarında, uzun boylu, kır saçlı, fakat güçlü kuvvetli bir kadındı. Arkası dimdik. Yüzündeki çizgiler yaştan çok, acı çekmiş olmasından ileri geliyordu. Komutan dedi ki: “Bu sabah buradan iki gazeteci geldi. Fatma Çavuş'un omzunda tüfekte resmini aldirttim. Bir bakınız.” Anladığıma göre, komutan, benim bu konu üzerine yazı yazmamı istiyordu.onbası.. çadırdan çıktı... Fatma Nine bir sandalyeye oturarak başını ellerinin içine aldı. Dedi ki: “Ah, evladım, tüfekten ödüm patlar. Elimi dokunsam yüreğim titrer. Askerleri seviyorum. Onlara hizmet edeceğim. Ama, benim tüfekli resmimi niçin alıyorlar? Komutan konuşurken dizlerim titriyor.”... “Sana sert mi davranıyor mu, Nine?”... “Hayır, hayır. Fakat her geçene beni gösteriyor. Komutanın muavini beyaz sakallı adamdan da korkuyorum. Kamçısını öyle bir sallıyor ki; kaçakları çok fena dövüyorlar. Zavallı yavrucaklar. Yüreğim kan ağlıyor. Ne olur güzellikle yapsalar. Acaba Söğüt'ten ne zaman çekileceğiz? Burada korkudan başka birsey yok. Bunu askerlerim ve kör yavrum için çekiyorum.” (Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı* , 207)

Anılarının sonunda Kara Fatma kendisine bağlanan maaşı, “son vatani görevini” yerine getirerek Kızılay'a bağışladığını yazar. 1950'de *Kadın Gazetesi*'nde yayımlanan yazılardan ise Milli Mücadele'nin kadın kahramanlarından Kara Fatma'nın maddi sıkıntı çektiğini, gazetenin kendisi için bir yardım kampanyası başlattığını öğreniyoruz (*Kadın Gazetesi*, (27 Mart 1950), (17 Nisan 1950)).

Sonuç

Kara Fatma(lar), bu çalışmanın çerçevesi düşünüldüğünde, en az iki yüz yıllık bir geçmişe sahip. Bu geçmişe ve tarihin belli noktalarındaki kullanımına bakarak, Kara Fatma(lar)ın

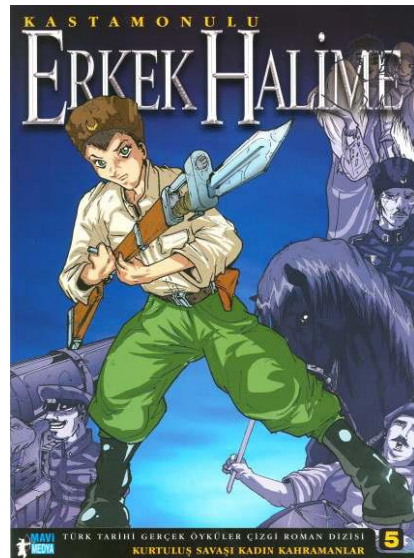
Anadolu’da savaşa katılan kadınlar arasında bir *genre* oluşturduğunu söylemek mümkün. Ve bu *genre*, bugün genellikle milliyetçi bir çerçeve içinden temsil ediliyor.

Bu bağlamda, kadın kahramanlar ile ilgili olarak Ağustos 2006’da yayımlanan *Kurtuluş Savaşı, Kadın Kahramanlar* adlı çizgi roman serisi savaşçı kadın figürlerinin popüler alanda milliyetçi temsili anlamında zengin bir malzeme sunuyor. Beş ciltten oluşan bu serinin her biri bir kadın kahramana ayrılmış durumda: Erzurumlu Nene Hatun, Vanlı Kara Fatma, Onbaşı Nezahat, Toros Kartalı Kılavuz Hatice ve Kastamonulu Erkek Halime. Çizgi romanlarda çizilen çerçeveye göre, kahraman kadınlar Türkiye’nin dört bir yanından savaşa katılmışlardır:

Oyuncaklarıyla oynaması gerekirken, cephede savaşan on iki yaşındaki Onbaşı Nezahat, kundaktaki bebeğini beşiğe koyup onurunu korumak için savasan Nene Hatun, vatanını şerefini korumak sadece erkeklerin değil, bizim de görevimiz deyip, erkek kılığına girerek savaşan Halime’ler, aklını kullanarak erkeklerin yapamadığını yapan Hatice’ler, Kara Fatma’lar ve daha binlerce “Benim Adım Anadolu!” diyen, eksi otuz-kırk derece soğukta, çocuğunun üzerindeki battaniyeyi taşıdıkları cephanenin üzerine örten adsız kahraman annelerimiz, ninelerimiz. (*Türk Tarihi Gerçek Öyküler Çizgi Roman Dizisi, Kurtuluş Savaşı, Kadın Kahramanlar, 2*)

Bu seriyi yayımlayanlar, çizgi romanlardaki hikâyelerin gerçek olduğunu, tarihsel verilere dayandığını iddia etmektedirler. Her bir sayıya konu olan kadın kahramanlar üzerine çalışmak ve tarihsel verilerle, bu kitaplarda anlatılan öyküleri karşılaştırmak aslında oldukça zengin bir çalışma alanı oluşturacaktır. Tarihsel veriler ve anlatılan öyküler arasındaki farklılıklar hem Türk milliyetçiliğinin yeniden kurulma sürecine hem de bu süreçte kadınların öznelliğinin nasıl şekillendirildiğine dair önemli ipuçları verecektir. Kara Fatma ile ilgili olarak anlatılan hikâye, yukarıda değinilen Kara Fatma’nın anıları ile büyük oranda örtüşmektedir. Örtüşmediği noktalardan biri Kara Fatma’nın anılarına ve *Yeni İnci*’de yazılan yazıya göre, Erzurumlu olması, ancak çizgi romanda Vanlı olarak anlatılmasıdır. Burada kadın kahramanları bölgelere paylaşırma kaygısının olduğu sezilebilir. Nene Hatun’un Erzurumlu olduğu göz önüne alındığında Kara Fatma’nın Vanlı olarak tanıtılması tercih edilmiş olabilir. Bir ikinci nokta ise, özellikle içinde bulunduğumuz politik konjonktür düşünüldüğünde, Kara Fatma’nın savaştığı düşmanlarının çoğunu Ermenilerin oluşturmasıdır, ki bu tür bir vurgu Kara Fatma (Seher’in) anılarında yer almamaktadır. Aksine, anılarında özellikle vurguladığı asker kaçakları konusu ise, çizgi romanda işlenmemiştir.

Kara Fatma’ya ve diğer kadın kahramanlara dair veri sunan kaynaklarda, savaşa katılan kadınların kendi

seslerini bulabilmenin, hayat hikâyelerindeki ‘gerçeklere’ yaklaşabilmenin oldukça zor olduğunu belirtmek gerekir. Bu durum da, Kara Fatma hikâyelerinin, belirli politik söylemlerin ataerkil manipülasyonlarına maruz kalmasını kolaylaştırmaktadır. Tabii ki, bu sürecin daha zor işletilebileceği örnekler de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, çizgi roman serisinin bir sayısının konusu olan Erkek Halime, Kemalist söylemin içselleştirmekte zorlandığı ya da zorlanabileceği ama popülerliği itibariyle de dışarıda bırakamayacağı bir kadın savaşçı figürü olarak görünmektedir.

Erkek Halime'nin¹⁹ torunu ile yapılan röportajdan (“Kurtuluş Savaşının Elifleri” *Milliyet*) öğrendiğimiz üzere, Erkek Halime, Milli Mücadele'ye katılmak için erkek kılığına girmiş ve erkek olarak savaşmıştır. Savaştan döndükten sonra da erkek gibi görünmeye, traş olmaya, erkek kıyafetleri giymeye, kahveye gitmeye... devam etmiştir. Hiç evlenmemiştir, kardeşinin çocuğunu

evlat edinmiştir. Bugünden bakıldığında cinsel kimliği ile ilgili olarak belirli kararlar almış olduğu görülen Halime'nin, çizgi romanlardaki ulusalcı çerçeveye uyarlanmaya çalışılan “kadın kahramanlar” arasına yerleştirilmesi, diğerlerine nazaran daha zor görünüyor. Çizgi romanlara göre, savaşa katılmadan önce ‘fazlasıyla’ (çizgi romanlarda kullanılan çizimlerle Halime'nin ‘dişliliği’ oldukça abartılmıştır) ‘dişi’ olan Halime, savaştan sonra da evlenir ve kendi çocukları olur.

Kadın savaşçılara ilişkin feminist bir analitik çerçeve geliştirmeye çalışırken, savaşa katılan kadınların öznellik pozisyonlarını göz ardı etmemek ve ataerkil/milliyetçi/militarist... egemen söylemlerin bu öznellik pozisyonunu manipüle etme gücüne ve biçimlerine dikkat çekmek önemli görünüyor. Kadınların kendi seslerini duyabileceğimiz kaynakların çok sınırlı olduğu dikkate alındığında, bu tür bir çalışmanın zorluğu da aşikâr. Kadın savaşçıların feminist bir bakış açısı ile yeniden analiz edilmesi yönündeki ihtiyaç göz önüne alındığında, bu çalışmanın, böyle bir iddia taşımamakla birlikte, bu tür bir çalışmaya bir takım veriler taşıyabileceği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa. *Ma'ruzat*. Der. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1980.

Ahmed Rızâ Trabzonî, *Manzume-i Sivastopol*. Der. Veysel Usta. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. 2000.

Amand Freiher von Schwieger – Lerchenfeld. *Das Frauenleben der Erde*. Viyana-Leipzig. 1881.

Edhem Eldem. *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi. 2004.

H.M.. “Kahraman Bir Mücahidemiz: Fatma Hanım”. *Yeni İnci* (2 Temmuz 1338).

Halide Edip Adıvar. *Türkün Ateşle İmtihanı*. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1994.

HAT 102/4044-C 29.7.1220: 8 Rebiülevvel 1280. (İ.MVL.22276 lef 2)

Illustrated London News. (April/Nisan 22, 1854).

Illustrated London News. (June/Haziran 22, 1854).

Illustrated London News. (July/Temmuz 1, 1854).

Kadın Gazetesi. (27 Mart 1950).

Kadınlar Dünyası. 100-1 (20 Temmuz 1329).

Kara Fatma. *Kara Fatma İstiklal Harbinde*. İstanbul: Millî Mecmua Basımevi, 1944.

“Kurtuluş Savaşı'nın Elifleri” *30 Ağustos Özel Sayısı, Milliyet*. (30 Ağustos 2003).

Mehmet Bayrak. *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*. İstanbul: Özge Yayınları. 2000.

Namık Kemal. “Abdülhak Hamid'e, 30 Mart 1879” *Namık Kemal'in Mektupları*. Haz. Fevziye Abdullah Tansel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1969. 5 cilt.

New York Times. (November 8, 1887).

Rear-Admiral Sir Adolphus Slade, K.C.B. (Mushaver Pasha). *Turkey and the Crimean War, A Narrative of Historical Events*. Londra: Smith, Elder and Co., 65, Cornhill. 1867.

(Der.) Salih Hayri ve Necati Birinci. *Kırım Zafernamesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 1988.

Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.1996.

Türk Tarihi Gerçek Öyküler Çizgi Roman Dizisi, Kurtuluş Savaşı, Kadın Kahramanlar. İstanbul: Mavi Medya. 2006.

¹ Burada kullanılan kaynakların bir kısmının çevrilmiş ya da günümüz Türkçesine uyarlanmış hali Mehmet Bayrak'ın *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını* adlı kitabında da yer almaktadır. Ancak, bu çalışma çerçevesinde kullanılan kaynakların hepsinin orjinaline ulaşılmıştır.

² “Cerid aşireti Tecirli'ye nisbetle zararsız bir halk olup Kırım muharebesinde Dersaadet'e gelüp orduya gitmiş olan Kara Fatma dahi, bu aşiretin bir oymağının kethüdası idi. Fırka-i İslahiyeye'ye geldi, kendisine ikram edildi ve iskan için yer gösterildi.” Ahmed Cevdet Pasa, *Ma'rûzât*, (1980: 147).

³ Kırım Savaşı'na katılan Kara Fatma'dan bahseden diğer kaynaklar şunlardır: “Abdülhak Hamid'e”, *Namık Kemal'in Mektupları*, (1969); Ahmed Rızâ Trabzonî, *Manzume-i Sivastopol*, (2000: 134-141); Salih Hayri, *Hayrabad, Kırım Zafernamesi*, (1988: 81).

⁴ *Kadınlar Dünyası* dergisi ile ilgili verilerin tümü, “Osmanlı Kadınlığında Cevher-i Hamaset” adlı makale hariç, Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı kitabından alınmıştır.

⁵ “Bizler evlatlarımıza ninni söylerken eskisi gibi ‘oğlum paşa olsun, bey olsun’ gibi sözler söylemeyelim. Yalnız evladlarımıza, senin vatanın Rumeli'dir... Asker ol bu yolda icab ederse vatanın için öl diye ninni söyleyelim. Vazifemizi bilelim evladımızı vatan muhabbetiyle terbiye edelim. Çünkü vatan aşkından, vatan muhabbetinden mahrum bir millet; ruhsuz bir cesede, tüfenksiz bir askere benzer. (Bedia Kamuran, “Osmanlı Kadınlığının Ulvi Vazifeleri”; Şehzadebaşı, 133 (1 Mart 1330): 5-6)”, Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, içinde (1996: 235).

⁶ “...her saat adi bir metres gibi zevcin evinden koğulmaya maruz, her gün bin türlü zulm ve tahkire hedef olan bir validenin yetistireceği erkek izzet-i nefis sahibi olamaz. Yine düşünmediler ki, ‘ne yapalım bir lokma ekmek verecek kimsen yok, Allahından bulsun, ölüncüye kadar çekeceğim’ diyen evladlarının gözü önünde kocasının tekme ve tokatlarına boyun eğen, validesi böyle dayak yerken, babalarının bu zulmüne ancak ağlamakla iktifa ederek yetisen bir evlad, vatani için eğer mütehasır olabilir ise ağlar ve felaketlerine ancak ağlayacak evlada malik

bir vatan da böyle çiğnenir. Mes'adet Bedirhan, "Evde ve Cemiyette Kadın", *Yakacak*, 101 (20 Temmuz 1329): 8" agy içinde: 212.

7 Yazının çevirisi için ayrıca bkz. Mehmet Bayrak, *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*, (İstanbul: Özge Yayınları 2000).

8 "Yüzünü asla setr etmez, ancak saçlarını boynunun velhasıl başının yüzünden maada bütün aksamını leçek tabir olunan bir bezle kat-kat sararak tesettür ederdi. Harbde ise resimde görüldüğü üzere örtünürdü." *Kadınlar Dünyası*, 100-1, (20 Temmuz 1329): 10.

9 "Tarihten mazbut en mühim en parlak vekayii Rusya muharebesi hengamında güzeran etmiştir. Rusya orduları Erzurum'u muhasara ettiği esnada Kara Fatma, Aziziye tabyasında malikiyetinde maiyetinde üç-dört bin Kürd cengaveriyle bera-yı muavenet ve müdafa bulunuyordu. Bu büyük İslam validesi askerini içeceğini yiyeceğini ihzal, yaralıları tedavi eder, omuzuyla mechurin-i askeriyeyi hastanelere kadar tasırdı. Düşman, Aziziye tabyasının her suretle müdafaasında ibraz eyleyen metanet ve şiddetin namağlub olduğunu anlayınca hileye müracaat ile gece yarısı askerimizin koğusunun yakınına sokmuş olduğu bir nefere bir tüfenk atırıp koğuşun lambasını söndürmüş ve askerlerimiz düşman bastı zannıyla yekdiğerini sabaha kadar katl ettikten sonra düşman kemal-i istirahatle tabyayı zabtetmisti. Düşmanın bu şen'i hilesiyle mağlubiyetimizden son derece münefil ve müteesir bulunan Kara Fatma hemen Erzurum içlerine gitmiş ve topladığı erkek, kadın, genç, ihtiyar birçok vatandaş tüfenk bulamadığından evlerden buldurduğu balta, satır, kılınçla teslihi edip Aziziye tabyasına hücum ve gülle kursun yağmurları arasında asla yılmayıp binlerce kişiyi şehid edildiği halde yüz çevirmemiş ve tabyanın hendeklerini düşmanın leşleriyle doldurarak, Aziziye tabyasını tekrar yed-i zabtına geçirmisti." *Kadınlar Dünyası*, 100-1, (20 Temmuz 1329): 9-10.

10 Fotoğraf *Yeni İnci* dergisinden alınmıştır: H.M.. "Kahraman Bir Mücahidemiz: Fatma Hanım". *Yeni İnci* (2 Temmuz 1338)

11 Fotoğraf *Yeni İnci* dergisinden alınmıştır: H.M.. "Kahraman Bir Mücahidemiz: Fatma Hanım". *Yeni İnci* (2 Temmuz 1338)

12 "Ne olursa olsun böyle bir silah omzundan aşağı, fişeklere sarılı, belinde uzun kaması ve tabancasıyla dağlı bir yiğit kıyafetinde bir Anadolulu kadın, ilk defa görülünce, insana evvela derin hayret hissi veriyor. Sonra bu hissiyat yavaş yavaş bir kahraman karşısında duyulan hürmet ve ta'zim hislerine karışıyor ve insan ne büyük bir milletin evladı olduğunu o vakit gurur iftiharla duyuyor. Bana ırkımın gururunu duyuran bu mücahide kadın Fatma isminde bir Erzurum kızıdır. Bir Fatma'nın ruhundan bir gün nasıl ırkımın destanlarda söylenen kahramanlığı tasıyacağını kim umar, halbuki Kara Fatma'nın ismi İzmit dağlarında, orduda ve cephelede mertliklerin en büyük şanıyla süslediğini işitirsiniz." H. M. "Kahraman Bir Mücahidemiz Fatma Hanım" *Yeni İnci* (2 Temmuz 1338): 9.

13 "Size eğer tatlı memleket şivesiyle hatırınızı soruyorsa, sesinde o kadar merhamet ve şefkat bulursunuz ki, kahraman Fatma size yıllardan sonra kavuşulmuş bir ana kadar yakın gelir. Eğer hayatından ve şanlı muharebelerinin yadından bahs açtığınızda kahraman Fatma, o vakit gülümser, gözleri gözlerinizden sıyrılıp uzaklara bakar. Fakat bu tatlı tebessümde ve gözlerin bu şan günlerinin yadından firar etmek isteyisinde o kadar ulvi bir tevazu vardır ki adem ellerinden öpersiniz ve "var ol ana, var ol!" diye sesiniz titrer. Ben işte böyle şanlı bir Erzurum annesini ve kadınlarının en kahramanını tanıdım." agy: 9

14 "Kara Fatma birçok muharebelere iştirak eden katiasını bizzat kendi teşkil etmiştir. Mücahide-i milliyenin bidayette hainane tezvirate kapılarak istiklal mücadelesine iştirak etmek istemeyen saf insanları nerede gördüyse toplamış, onlara bu mücahidenin ulviyetini, bir kadının dahi iştirak etmiş olmasıyla faalen ispat eylemiş, maiyetine de bütün muharebelere en fedekarane bir surette dövüşmeye sevk etmiştir." agy:9.

15 Fotoğraf Kadın Eserleri Kütüphanesi arşivinden alınmıştır.

16 Resim, Kadın Eserleri Kütüphanesi'nden alınmıştır. Resmin altında, sırasıyla, Binbaşı Ayşe Mülazım, Kara Fatma ve Çavuş Penbe Hanım'ın isimleri yer almaktadır.

17 "...biz Mustafa Kemal'in çetesiyiz ve ben reisiyim diyince derhal Murat Ağa yerinden fırladı ve ellerime sarılarak bu memlekette senin gibi Türk kadınları oldukça Türk milleti zeval görmez ve görmeyecektir. Sen dünya ve ahiret kardaşım ol ve bana emret ne istiyorsan yapacağım demekle tam bir mertlik göstermiştir." agy: 7.

18 "Faaliyetimizin ikinci günü gecesi sabaha karşı birden bire uykumdan uyandırıldım, gözlerimi açınca karsımda adedini sonradan tespit edebildiğim 40 kişilik eşkiyanın reisleri Lima ve İbrahim başında olduğu halde birdenbire karsımda buldum. Bu emrivaki beni bir hayli sarsmıştı. Fakat mukadder olan akibetin önüne durmak mümkün olamayacağını idrak ederek soğuk kanlılıkla: 'Siz kimsiniz ve müsaade almadan ne cesaretle odama girdiniz' şeklinde sert bir sual açtım. İçlerinden birisi sizinle görüşmek için geldik, cevabında bulundu. Eşkiyaların reisi Limo ve İbrahim bana 'Sana bir ricaya geldik' dedikleri zaman biraz yüreğim ferahlamıştı ve kendilerine derhal oturunuz dedim ve oturdular..... 300 kişinin başında çete reisi olarak 'Şu kadınlığımla' vatan mücahidi sıfatı ile beni karşılarında görmeleri bunları çok muazzap etmiş olmalı ki (biz sana teslim olmaya geldik) cevabını verdiler ve ben de kendilerine şerefim üzerine söz vererek bu kırk eşkiya dahil olmak üzere onbeş gün zarfında kendi muntıkamda bana dehayyet edecek asker firarisi ve eşkiyaların hakkında Ankaradan af istihsal edeceğimi katiyetle

ifade ederek derhal Atatürk'e bir telgraf çektim. İki saat zarfında bunlar hakkında telgrafiyyen af kararını temin etmek suretiyle bu havalide ne kadar asker firarisi ve eşkiya varsa tamamen dehalet etmelerini temin ettim.”agy: 9

¹⁹ Fotoğraf *Milliyet* gazetesinden alınmıştır: “Kurtuluş Savaşı'nın Elifleri” 30 Ağustos Özel Sayısı, *Milliyet*. (30 Ağustos 2003).